

DENİZLİ İLİ ÇAL İLÇESİ KABALAR KÖYÜ DÜZ DOKUMA ÖRNEKLERİ*

FLAT WEAVING SAMPLES OF KABALAR VILLAGE ÇAL DISTRICT, DENİZLİ PROVINCE

Habibe KAHVECİOĞLU SARI**

ÖZ: El dokumacılığı, insanların yaşadıkları ortamda buldukları malzemeleri kullanarak doğa koşullarından korunma ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başlamış, yüzyıllık serüveni içerisinde gelişerek kültürel kimliğimizin birer parçası olmuştur. El dokumacılığı içerisinde önemli bir yere sahip olan düz dokumalar da ticari kaygı güdülmeden ihtiyaca yönelik üretilmiş, dokunan topluluğun ve dokuyanın gelenek, görenek, duygu ve beğenilerini yansıtan ortak bellek ürünleri olmuştur. Düz dokumalar; halı dışında kalan havsız, kilim, cicim, zili (sili) ve sumak adıyla anılan dokumalardır. Araştırma kapsamına alınan Denizli iline bağlı çal ilçesi de düz dokuma örneklerinin azda olsa rastlandığı ilçelerden biridir. Araştırmada Çal'ın kabalar köyünde bulunan düz dokuma örneklerinin; boyut, kullanılan malzeme, teknik, renk ve yanış adları açısından incelenerek tespit edilmesi ve kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla yöreye gidilmiş, köyde dokunduğu tespit edilen kilim, torba, heybe ve çuvalların fotoğrafları çekilmiş, bu dokumaları ellerinde bulunduran bireylerle karşılıklı görüşme yöntemi kullanılarak dokumalarla ilgili verilere ulaşılmıştır.

Araştırma sonucunda yörede düz dokumaların artık dokunmadığı, dokumayı bilen birey sayısının gittikçe azaldığı, incelenen örneklerde kullanılan dokuma ipliklerinin yün ve pamuk karışımı olduğu, dokumada kullanılan yanış adlarının yeni nesiller tarafından hatırlanmadığı, incelenen kilimlerin desenlerine göre; "çakmacık, dört göllü, kırık yanışlı ve üç kuyulu" olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Çal, düz dokumalar, kilim, heybe, torba.

ABSTRACT: Hand weaving has become a part of our cultural identity by developing within the century-old adventure that has started to meet the needs and to protect from the natural conditions by using the materials that people find in their environment. Flat weaving, which has an important place in hand weaving, has been produced for the needs without commercial care, and has been the common memory products reflecting the traditions, customs, feelings and tastes of the weaving community and a weaver. Flat weavings are kilim (rug), cicim (rug woven), zili (sili) and sumac known as downy textiles other than carpets. The Çal district of Denizli province is one of the districts where flat weaving samples are found. In this study, size, material, technique, color and pattern (yanış) names of the flat weaving samples found in Kabalar village of Çal district were intended to be identified and recorded. For this purpose, the region was visited; the rugs, bags, saddlebags and sacks that were found to be woven in the village were photographed; the data about the weavings were obtained by using the interview method with the individuals who hold these weavings.

* Bu çalışma, 2018 yılı Mayıs ayında Denizli'de, Pamukkale Üniversitesinde düzenlenen Denizli 2. El Sanatları Kongresi'nde aynı adla bildiri olarak sunulmuş ve genişletilerek yayına hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi - Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü/Denizli - hkahveli@gmail.com

This article was checked by Turnitin.

As a result of the research, it is observed that flat weavings are no longer weaving in the region; the number of individuals who know weaving is gradually decreasing; yarns used in the woven samples are blended with wool and cotton; the names of the pattern (yanış) used in weavings are not remembered by new generations and it has been determined that rugs are named according to their ornaments as "lighter (Çakmacık), four lakes (dört göllü), fractured pattern (kırık yanışlı) ve three wells (üç kuyulu)".

Keywords: Denizli, Çal, flat weaving, rug, saddlebag, bag.

1. Giriş

Kilim (gelim, kelim, khilim) hemen hemen bütün dünyada kabul görmüş Türkçe bir kelimedir. Kilim; havsız, yer yaygısı olarak kullanılan bütün atkı yüzü dokumalara verilen isimdir. Ancak akademik bir tanım olarak; atkı yüzü bezayağı dokuma örgüsüne sahip ve her motifi ayrı bir atkı ile dokunan, atkı bezemeli, çift yüzü-tersi ile yüzü aynı görünüme sahip bir dokumadır. Aynı zamanda iki iplikli bir dokuma türüdür. Kilim dokumaya atkı hakimdir, çözgü yüzeyde görünmez, sadece saçaklarda görülebilir (Soysaldı, 2009: 27). Düğümlü halı dışında kalan, kilim, cicim, zili, sumak, vs. gibi tüm düz dokuma yaygılar, genel olarak, Türkiye’de dokumasını bilmeyen halk arasında ve dış ülkelerde, çoğunlukla “kilim” olarak yanlış bir şekilde adlandırılmaktadır (Acar, 1982: 7).

Orta Asya’da, Türklerin yaşadığı bölgede ortaya çıktığı ve geliştiği kabul edilen halı ve düz dokuma yaygı geleneği Selçuklular yoluyla Anadolu’ya gelmiş ve gelişimini burada sürdürmüştür. Kaynaklara göre düz dokuma yaygılar Türkler Anadolu’ya gelmeden evvel Anadolu’da yapılmaktaydı. Bugün Anadolu’nun değişik yörelerinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan, pişmiş toprak ve taştan yapılmış ağırşak ile pişmiş topraktan yapılan tezgâh ağırlıkları bunu doğrulamaktadır. Türklerden önce dokunmuş Anadolu’da bulunan en erken tarihli düz dokuma yaygı örneği M.Ö. 2300 yıllarına tarihlenen, *kraliçenin örtüsü* adıyla tanınan ancak, bugün nerede olduğu bilinmeyen kilimdir (Deniz, 1998: 8-9).

Yazının bulunmasından önce yaşayan kişilerin arasında iletişimin kurulması, onların mesajlarının daha sonraki kuşaklara iletilmesi, tarih boyunca söz ve hareketin kalıcılık kazanması, simgesel anlatım ile sağlanabilmiştir. İnsanların iletişim kurmak için kullandıkları simgeler, zamanla topluluk içinde ortak bir anlatım dili ortaya çıkardılar ve günümüz yazısının kaynağını oluşturdular. Günümüz el sanatlarında piktogramlar (karayolları, havayolları, spor, turizm ile ilgili şekiller) gibi öncelikle kilim, cicim, zili, sumak gibi dokumalarla, soya, çorap gibi örgülerde karşılaştığımız örgüler de (motifler) bir tür simgesel iletişim unsurlarıdır (Erbek, 1986: 28). Dokuma tekniği ve üslubu, yanışların sembolizmi, boyarmadde özellikleri ve renkleri ile kilimler dokunduğu zamanın Türkmen boy ya da oymaklarının teknik, ekonomik ve estetik değerlerini aktarabilme özelliğine sahiptir. Türkmen dokuyucu sosyal geleneğin taşıdığı oymağın im ya da damgasını (tanga), çevresinden etkilendiği güzellikleri sadeleştirip, geometrik

biçimler haline getirip, yine çevresinde keşfettiği doğal boyalarla renklendirerek kilimlere taşımıştır. Dokuma tekniğine bağlı olarak stilize edilen her motif aynı zamanda dokuyucunun inanç ikliminden sembolik anlamlar da yüklenerek kilim vb. düz dokumalarda hayat bulmuştur (Soysaldı, 2009: 3). Kilimlerin yanıışları bir anlam taşır ve buna göre isim alırlar, Yörük, Türkmen ve Afşar kilimlerinin isimleri, bunların alındığı yakın çevreyi gösterir. Bu kelimelerin hepsinin topak ev ve çadır hayatıyla, yaba gibi tarım aletleriyle, gürz gibi savaş silahlarıyla ve evcil hayvanlarla ilgili olduğu açıkça görülüyor, şekil bakımından hiyerogliflerin oluşumu gibi hepsi eşyanın gerçek biçiminden esinlenmiştir. Bu yanıışları yan yana işleyerek, okuması yazması olamayan Yörük, güzel güzel mektuplar yazabilir veya haber uçurabilir. Bu bakımdan motifler, yalnız resim değeri değil etnografik anlamda bir değeri ifade ederler (Durul, 1987: 1).

Anadolu sahası Türk halı ve düz dokuma sanatında kullanılan yanıışların bir kısmı benzerlik ilişkisiyle adını başka bir unsurun adından almıştır. Bu nedenle yanıışların adlandırılmasında (İkincil Adlandırma) deyim aktarması adı verilen anlam olayları görülebilmektedir. Dokuyucu kadın, bir yanıışı adlandırmak istediğinde yanıışı neye benzetmek istediye ya da hangi nesneden esinlenerek bu yanıışı dokuduyusa (tasarladıysa) yanıışa onun adını vermektedir. Örneğin, bir evin şeklinden esinlenilerek dokunmuş bir yanıışın ev şeklinde adlandırılması bir anlam değişimi ve aktarma olayıdır. Dolayısıyla ev sözlüksel birimi artık sadece içinde barınılan bir varlığın adı değil, bir yanıışı da göstermektedir. Böylece bir varlık adı, yanıışın adı hâline gelmiş olur. İşte bu örnek bir deyim aktarması örneğidir. Deyim aktarmasının en önemli özelliği benzerlik ilişkisi kurulabilen örneklerde gerçekleşmesidir. Bu nedenle, yanıışın adı ile şekli arasında benzerlik kurulabilen örneklerde deyim aktarması aranmıştır. Buna göre, şekil adlarından (gıvrım, sekizgen), hayvan adlarından (kurbağa, kuş), bitki adlarından (başak, turunç, portakal), nesne/eşya/varlık adlarından (küpe, makas, testere), organ adlarından (boynuz, parmak, tırnak), hareket adlarından (ağdırma, çatma, dikme), ilişki/nitelik adlarından (anaç), tabiat unsuru adlarından (göl, güneş, su) yararlanılarak aktarılan yanıış adları deyim aktarması örneği olarak kabul edilebilmektedir (Karataş, 2013: 11-12).

Kilimlerimizin tarihlendirilmesinde ve gruplandırılmasında belirleyici olacak olan sembolik yanıışlar nesilden nesile anlamını yitirerek zamanla, karşımıza birer süsleyici elaman olup çıkmışlardır. Motifler değişime uğramadan önce, şüphesiz belli düşünce ve duyguları anlatıyor olmalıydılar. Günümüzde yapılan araştırmalarda sandıklarında kilim bulunan veya dokuyan kadınların, dokudukları yanıışların ne anlama geldiğini bilmemekte, her yanıışa bazen birden fazla isim vermektedir. Bu durumun değişimin bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Denizli bugün endüstriyel dokumacılığın Türkiye'deki merkezi durumundadır. Bununla birlikte, köklü bir dokumacılık geçmişine sahip

Denizli’de düz dokumacılık azalarak da olsa hala çevre ilçe ve köylerde yaşam alanı bulabilmektedir. El dokumacılığının en seçkin örneklerinden olan düz dokumalar, bu yörede insan yaşamının ayrılmaz parçaları gibidirler Evlenecek gençlerin çeyizlerinde kilimleri ve diğer dokuma türü ihtiyaçları her an düğün olacakmış gibi hazır bekletilir. Düğünlerde yükler, çeyizler kilimlere sarılarak taşınmaya hazırlanır. Yeni evin odaları, çiçek bahçesi gibi rengârenk kilimlerle döşenir. İhtiyarlar ise, günü geldiğinde hazır olsun, el altında bulunsun diye, kendileri için ölümlük kilimlerini ayırıp saklarlar. Çünkü cenaze törenlerinde tabutun üzerine kilim örtülmesi ve ardından, bu kilimin köy camisine bağışlanması bu yörenin bir geleneğidir. Bu yüzden köy camileri halı kilim müzesi gibidirler.

Bedri Rahmi Eyüboğlu bir yazısında Çal Kilimleri’nden bahsederek, onları konuşturur:

“Ben Denizli’nin Çal ilçesine bağlı Civelek¹ köyünde dokunmuş küçük bir kilimim... Yiğit adı ile kilimde ne boyda olursa olsun, boyası ve nakışı ile anılır... Benim örgümde tam on sekiz çeşit boya, on bir çeşit de nakış vardır. Ortanca gelin, bundan önce dokuduğu kilimlerde ancak sekiz türlü nakış bilirdi. Beni dokurken üç tane daha belledi. Evvela yünlerin boyanması, sonra da bu yeni bellediği nakışlar yüzünden kaynanası ile ilk defa atıştılar. İhtiyar yünleri, boyanması için, dağ köylerinde nam salmış Duru Kadına göndermek istedi. Gelin, uzun ve masraflı olduğunu, zaten Duru Kadın’ın da seksen seneden beri sekiz boya bellediğini, boyuna onları tekrarlayıp durduğunu söyledi. Kaynana, “sekiz boya ama en çürüğü seksen yıl dayanan kökboyası” dedi.

Ortanca gelin, kaynananın öğütlerine kulak asmadı. Benim yünlerimi dünyanın en aşağılık boyalarıyla boyadı. Boyalarım kurusun diye asıldığım gün, güneşi görür görmez solmaya başladı...” diye serzenişte bulunan sevimli Çal kilimi geleneksel özelliklerinin nasıl kaybolduğunu anlatmaya çalışır (Çubuk, 2006: 161-162) .

Bu çalışmada Çal İlçesi Kabalar köyü düz dokumaları ele alınmıştır. Eyüboğlu’nun da bahsettiği gibi günümüzde Çal’da azda olsa dokunan kilimler, küreselleşmenin getirdiği teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmeler vb. nedenlerden nasibini almış zaman içerisinde malzeme, yanış, renk, teknik vb. özellikler açısından değişime uğramıştır. Araştırmada Çal’ın kabalar köyünde bulunan düz dokuma örneklerinin; boyut, kullanılan malzeme, teknik, renk ve yanış adları açısından incelenerek tespit edilmesi ve kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla yöreye gidilmiş, köyde dokunduğu tespit edilen 6 kilim, 3 torba, 1 Pazar heybesi, un ve erzak çuvallarının fotoğrafları çekilmiş, bu dokumaları ellerinde bulunduran

¹ Çal yöresinde bu adla anılan bir köy yoktur. Yazar bu köy adını sembolik olarak kullanmış olmalıdır (Çubuk 2006, s. 161).

bireylerle karşılıklı görüşme yöntemi kullanılarak dokumalarla ilgili verilere ulaşılmıştır.

2. Araştırma Sonuçları ve Tartışma

2.1. Çakmacık Kilim

Kilimin ebatları; 150x240 cm. dir. Çözgüsünde pamuk, atkısında yün ve pamuk ipliği kullanılmıştır. İpliklerden kırmızı dışındakiler kimyasal toz boya ile boyanmıştır. Kilimde kırmızı zemin üzerine; sarı, turuncu, koyu mavi, mor, pembe, yeşil ve beyaz renkli ipliklerle yanışlar dokunmuştur. Kilim adeta renk kuşağını andırmaktadır (fotoğraf 1).

Kilimin karşılıklı iki kısa kenarındaki bordürlerin içerisinde yer alan sekizer adet yanışa tabakalı yanış denilmektedir. Kenarlarındaki uzantılar nedeniyle de tabakalı yanışın elli kollusu olarak adlandırılmaktadır. Yanışların her biri farklı renklerle dokunmuştur. Kilimin tam ortasında kırmızı dörtgen zemin üzerine sarı ipliklerle oluşturulan 3 adet yanışa tosbağı yanış denilmektedir. Dudu Çavuş, tosbağı yanış yerine bakla çiğesi kullanılarak da çakmacık kilimi dokuduğundan bahsetmiştir. Derleme sözlüğünde (1968, c:3), çiğ Ceviz ve badem içi olarak geçmektedir. Köyde bakla içine de çiğ denilmekte olup yanışın içine de bakla çiğesi denilmektedir.

Fotoğraf 1. Çakmacık Kilim (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

Tosbağı yanışının iki kenarından dış kenarlara doğru 4 sıra zikzak hatlar oluşturulmuş ve bu zikzakların ortadaki iki tanesinin içine de Dudu Çavuş'un ifadesiyle "Z" görümlü yanışlar yerleştirilmiştir. Dışta kalan zikzakların içerisi ise "çakmacık" yanış ile dokunduğu için kilim "çakmacıklı kilim" diye adlandırılmaktadır. Erbek (2002:158), "çakmacık" yanışını "kurtağzı/kurt izi" motifi olarak tanımlamış ve yaşamı simgeleyen motifler arasında saymıştır. Kurtun, iyimserliğin ve korunmanın simgesi olduğunu karanlıkta görebilme yeteneğine sahip olduğu için de ışığı ve güneşi sembolize ettiğini belirtmiştir. Deniz (1997:26), Kozak (Bergama) Yöresi halılarında, ortadaki küçük baklava desenin dört tarafında simetrik yerleştirilmiş (S) şekilli süslemeyi "çakmak" motifi olarak tanımlamış ve halk arasında "deve boynu" denildiğinden bahsetmiştir. "Çakmak motifi"

araştırmamızdaki “çakmacık” yanışı ile benzerlik göstermektedir. Dudu Çavuş, bu kilimi genç kızken çeyizi için iki tane dokuduğunu ancak zamanında kilimlerin kıymetini bilmediği için bir tanesini halı ile değiştirdiğini ifade etmiştir. Şu anda bu kilimi de çocukları için sandıkta saklamaktadır.

2.2. Dört Köllü (Göllü) Kilim

Soysaldı (2009: 191), gölü; “halı ve kilimlerin orta zemininde yer alan, birçok motifin birlikte düzenlenerek bir birim meydana getirdiği, halk dilinde göbek adı da verilen ve süsleme sanatında madalyon olarak bilinen bezektir” şeklinde tanımlamaktadır. Deniz (2013: 60), Anadolu halılarında kullanılan “göl” (“göbek”) motifinin Türk Cumhuriyetlerinde yapılan dokumalarda da görüldüğünden bahsetmekte ve halıların “göl” (göbek) şekline göre isim aldığını belirtmektedir. Yine Deniz (2013: 60), “Türkmenlerin inanışlarına göre” dağların, tanrıların dolaştığı kutsal yerler” olduğunu belirtmekte, yuvarlak şekillerin gök sembolü olduğunu, bu tür geometrik figürlerin ve halılardaki “göl” motifinin de kutsal “mandalay”ı temsil ettiğini ifade etmektedir.

Fotoğraf 2. Dört Köllü (Göllü) Kilim (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

Kilimin ebatları; 170x300cm. dir. Çözgüsünde pamuk, atkısında yün ve pamuk ipliği kullanılmıştır. Kilim adeta bir renk cümbüşüdür. Kilimde; kınalı sarı, yeşil, koyu kırmızı, pembe, koyu mavi renkleri kullanılmıştır. Renklendirmede hazır boya kullanılmaktadır ve dokuyucu kadın buna solan boya demektir. Dokuyucu Alime Çavuş, zamanında kilim iplerini bitkilerle boyadığını ancak kilimi dokuduğu zaman toz boyların ve renklerinin moda olduğu için hazır boya kullandığını belirtmiştir (fotoğraf 2).

Kilimin iki kısa kenarında dar bordürde bulunan eşkenar dörtgenden oluşan yanışa “çiğе” (bakla çiğesi) denilmektedir. İkinci sırayı oluşturan geniş bordürde yer alan yanış “tabakalı” yanış olarak adlandırılmaktadır. Erbek (2002: 76), “tabakalı” yanışa “bukağı” motifi demektedir ve doğum ve çoğalma ile ilgili motifler arasında saymaktadır. Kilim iç içe geçmiş zikzakların oluşturduğu baklava dilimlerinden oluşmaktadır. Baklava dilimlerine göl, yöre ağzıyla köl denilmekte olup kilimler zikzakların

sayısına göre dört göllü, beş göllü olarak adlandırılmaktadır. Bu kilim örneğimiz dört sıra iç içe geçmiş zikzaktan oluştuğu için “dört köllü” olarak adlandırılmıştır. Zikzaklar eşkenar dörtgenlerden oluşmaktadır. Eşkenar dörtgenlere yörede çiğge denildiği için göllere çiğge de denilmektedir. Küçük Kurt (1999: 309) çalışmasında Uşak, Eşme, Takmak köyü kilimlerinde bordürde boynuz motifinin ucuna eklenen motife “kulacık” denildiğinden, ortada bulunan göl motifinin on yedi çiğgeden oluştuğundan, tabaka yanışı, pıtrak ve tarak yanışlarının kullanıldığından bahsetmektedir (Fotoğraf 3). Yine Deniz’in (1994: 291) Uşak Eşme, Başbüyük köyünde sargı kilimi (tabuta sarılan kilim) olarak örnek verdiği kilim göbek yanışı olarak araştırmada tespit edilen kilimle benzerlik göstermektedir. Ölmez ve Etikan (2013: 99), Fethiye düz dokumalarında motiflerin tekrarı ile oluşturulmuş ve iç içe büyütme suretiyle oluşturulmuş desenlerin hakim olduğundan ve bu motife *ala* adı verildiğinden bahsetmekte ve düz kilimlerde iç içe geçmiş eşkenar dörtgen şeklindeki motiflerin tekrarının sıklıkla görüldüğünü belirterek bu eşkenar dörtgenlere, köylere göre değişimle birlikte zini, kilim alası ya da farda adı verildiğini ifade etmektedirler. Araştırmamızda tespit ettiğimiz desenler Küçük Kurt (1999) ile Ölmez ve Etikan’ın (2013) çalışmalarındaki desenlerle örtüşmektedir.

Fotoğraf 3. Uşak, Eşme, Takmak Köyü Beş Toplu Kilim /göl motifi örneği (Fotoğraf: Küçük Kurt, 1999: 449)

2.3. Kırık Yanışlı Kilim

Fotoğraf 4’de görülen kilimin ebatları; 170x300cm. dir. Çözgüsünde pamuk, atkısında yün ve pamuk ipliği kullanılmıştır. Kilimde kullanılan renklerin çeşitliliği ve canlılığı dikkat çekmektedir. Kilimde; mavi, lacivert, fuşya, turuncu, sarı, mor, bordo, siyah ve gri renkleri kullanılmıştır. Dokuyucu kadın, farklı yanışların sıra ile kilimin enine bantlar halinde yerleştirildiği için kilimin “kırık” yanış olarak adlandırıldığını ifade etmiştir. Kilimin karşılıklı iki dış bordürüne “tabakalı” yanış yerleştirilmiştir. Durul (1987: 5), çalışmasında “tabakalı” yanışa; “beli boğuk dikme” demektedir. Kilimin yüzeyi, enine bantlar halinde sırasıyla; “tabakalı” yanış, “tosbağacık” ve “kanatlı” yanışla doldurulmuştur. Bahsedilen bu yanışların arasına “yan” yanış yerleştirilmiştir. “Tabakalı” yanış ile “tosbağacık” yanışının boşluklarında “tarak” yanış bulunmaktadır. Erbek (2002: 190), “kanatlı yanış” kuş motifi olarak tanımlamış ve ölümle ilgili motifler arasında

saymış, kuşun, bazen mutluluk, sevinç, sevgi, bazen kuvvet ve kudret, bazen haber beklentisi, bazen de ölen kişinin ruhu olduğundan bahsetmiştir.

Fotoğraf 4. Kırık Yanışlı Kilim (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

2.4. Kırık Yanışlı Namazlağ

“Kırık” yanışlı kilimin ebatları 100x143 cm. dir. Kilimde yanışlar enine sıralar halinde yerleştirilmiştir. Kilimin karşılıklı iki kenarına “tabakalı” yanış dokunmuştur. “Kırık” yanışlı namazla, “kırık” yanışlı kilimden farkı olarak namazlağın alınlık kısmına gelen yere “elli kollu” yanış yerleştirilmiştir (fotoğraf 5). Durul (1987: 18), “elli kolluya” “eli belinde” demektedir. Erbek (2002: 12) ise “eli belinde” motifini doğum ve çoğalma ile ilgili motifler içerisinde belirtmiştir. Namazlağın alınlık kısmına gelen kısımdaki krem renkli “tabakalı” yanışın altı bilerek sarı dokunmuştur. Bu tür hatalar el dokuması seccadeler çoğunlukla görülmektedir. Yanışlardaki bu tür dokuma hataları, kusursuzluğun bir tek Allah’a ait olduğu, hatasız kul olamayacağını ifade etmek için yapılmaktadır. “Elli kollu” yanışından sonra dört sıra “tosbağı” yanış ve aralarına da beş sıra “yan” yanış yerleştirilerek dokuma tamamlanmıştır. Kilim; yeşil, kırmızı, krem, pembe, lacivert, turuncu ve siyah renkleri kullanılarak oldukça renkli dokunmuştur.

Fotoğraf 5. Kırık Yanışlı Namazlağ (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

2.5. Üç Kuyu Kilimi

Fotoğraf 6’da görülen kilimin ebatları 100x226cm. dir. Çözgüsünde pamuk, atkısında yün ve pamuk ipliği kullanılmıştır. Kilim rengârenk dokunmuştur. Kilimde kullanılan renkler; portakal sarı, gümüş sarı, mavi,

yeşil, koyu kırmızı, şekerrenge, olarak adlandırılmaktadır. Kilimin karşılık iki kısa dış kenar bordüründe ilk sırada ince bant halinde “elli kollu” yanışı ikinci sırada daha geniş bant halinde “kanatlı” yanış yerleştirilmiştir. “Elli kollu” yanış kilimin iki uzun kenarında da bordür şeklinde bulunmaktadır. Kilimin ortası kenar bordürlerden “testere” dişi yanışının dikdörtgen olarak yerleştirilmesiyle ayrılmıştır. Dikdörtgenin ortasında büyük bir baklava dilimi bulunmaktadır. Baklava diliminin üst ve alt köşelerine dört adet küçük baklava dilimleri yerleştirilmiştir. Bu küçük baklava dilimlerinin arasında “tabakalı” yanış ve “çiçek” yanışı bulunmaktadır. Baklava dilimlerinin ortasında bulunan yanışa “çiğē” “(bakla çiğesi)” “çiğenin” kenarını oluşturan “çengelli” yanışa “Çakmacık” denilmektedir. Ortadaki baklava diliminde iki sıra halinde “çakmacık” bulunurken çevresindeki küçük baklavalarda tek sıra “Çakmacık” bulunmaktadır (Fotoğraf 6). Çubuk (2006: 162), Çal’ın Üçkuyu ve Kuyucak köylerinde kilim dokunduğundan bahsederek bu köylerin birbirlerine yakın olmasına rağmen kilim özelliklerinin farklı olduğunu vurgulamış ve Üçkuyu kilimlerinin yeniliklere açık, çok renkli ve çok motifli bir görünümü olduğunu belirtmiştir. Araştırmamızda tespit edilen üçkuyu kilimleri renklilik ve motif çeşitliliği açısından Çubuk’un çalışması ile örtüşmektedir.

Fotoğraf 6. Üç Kuyu Kilimi (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

2.6. Üç Kuyu Namazlağ

Kilim, 100x226 cm. ebatlarında olup namazla olarak dokunmuştur. Kilimin ortasında, kenarlarında çengeller yer alan dört tane baklava dilimi bulunmaktadır. Baklava dilimlerinin sağ ve sol tarafındaki boşluklara karşılıklı olarak anahtar yanışı yerleştirilmiştir. Namazlağın dörtkenarını çevreleyen bordüre “kanatlı yanışın yarısı” diye adlandırılan yanış yerleştirilmiştir. Kilimin iki uzun kenarındaki lacivert renkli yanışa “testere” dişi denilmektedir (fotoğraf 7) . Erbek (2002: 154), çalışmasında bu yanışı “akrep” motifi olarak tanımlamış, korunma amacıyla kullanıldığını ve yaşamı simgeleyen motif olarak tanımlamıştır.

Fotoğraf 7.Üç Kuyu Namazla (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

2.7. Torba

Torba, çuvaldan daha küçük olarak dokunan ve ekmek, tuz, tarhana vb. nesnelere taşımak için kullanılan tek gözlü bir heybedir. İki tarafında omuza almak için uzun sapları bulunmaktadır (Balpınar, 1983: 116; Deniz, 2000: 86; Soysaldı, 2009: 195). Yörede torbalar bağa, tarlaya giderken içerisine ekmek, üzüm, bamyaya, düğlek (kavun) koyup merkebe veya omuza (çiğniye) asmak için kullanılmaktadır. Günümüzde torbalar hala tarlaya bağa giden yöre halkı tarafından kullanılmaktadır. Ancak torbaların az kullanılmış olanları yöredeki kadınlar tarafından çocuklarına hatıra kalması için sandıklarda saklanmaktadır.

Araştırmada incelenen torbaların ölçüleri 47x43 cm. dir. Torbaların zeminde pamuk ipliğinin doğal rengi olan krem rengi kullanılmıştır. Eskiden dokunan iki adet heybenin desen ipliklerinde yörede yetişen bitkilerle boyanmış pastel renkli pamuk iplikleri kullanılırken (Fotoğraf 8) son dönem dokunan heybelerde ise hazır toz boyalarla canlı renklere boyanmış desen iplikleri kullanılmıştır (fotoğraf 9). Yörede incelenen üç adet torbanın üçünün de arka yüzleri kilim, ön yüzleri ise cicim tekniğinde dokunmuştur. Eskiden dokunan iki torbanın ikisinde de aynı yanlışlar kullanılmıştır. Torbanın tam ortasında ağız kısmından tabana doğru üst üste yerleştirilmiş üç adet baklava diliminden her birine ortaları dolu olduğu için “göbekli pıtırıcık” denilmektedir. İncelenen torbalardaki “pıtırıcıklar” tek göbekli olup köyde dört göbekli “pıtırıcık” dokunduğu da kadınlar tarafından ifade edilmiştir. Torbada “pıtırıcıklar” altı sıra halinde yan yana yerleştirilmişlerdir. Her sıranın arasında ince çizgiler yerleştirilmiştir. Baklava dilimlerinin sırasıyla turuncu, sarı, kırmızı, yeşil, lacivert ve kırmızı renkli ipliklerle dokunmuştur. Baklava dilimlerinin boşluklarında yer alan küçük karelere de “küçük pıtırıcık” denilmektedir. Erbek (2002), “pıtırık” yanlışını yaşamı simgeleyen motif olarak ifade etmektedir. Torbanın iki yan kenarında (kıyıcısında) lacivert iplikle dokunmuş yanlış ise “testere” dişi denilmektedir. Torbanın ağız ve taban kısmında renkli ipliklerle çarpı şeklinde görünen yanlış ise “tavukayağı” olarak adlandırılmaktadır.

Fotoğraf 8. “Pıtırak” yanışı, doğal boyalı iplikler kullanılarak dokunmuş torbalar (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

Fotoğraf 9. Suni boyalı iplikler kullanılarak dokunmuş torba (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

2.8. Pazar Heybesi

Heybe; tarlaya çalışmaya gidenlerin veya alışverişe çıkanların omuzlarına aldıkları ya da ortasındaki yırtık kısımdan boyunlarına geçirip, ön ve arkalarında taşıdıkları, bazen at, eşek ve katır üzerine atılan, çift cebi (gözü) olan dokumalara denilmektedir (Deniz, 2000: 85; Soysaldı, 2009: 192). Çal kabalar köyünde heybeler, pazara giderken eşeğe asılarak alınan sebze meyvenin taşınmasında kullanılmaktadır.

İncelenen heybenin ebatları 130X46,5 cm., gözleri ise 47x46,5 cm. dir. Heybelerin, iki gözünün ortası bütün olarak dokunmuş olup bazı yörelerde dokunan heybelerde görülen yarığa (açıklığa) rastlanılmamıştır. Heybenin zemini kilim, gözleri ise cicim tekniğinde dokunmuştur. Heybede kullanılan renkler oldukça canlı ve adeta renk cümbüşüdür. Zemininde pamuk ipliğinin doğal rengi olan krem, desen ipliğinde ise çeşitli renklerde suni boyalarla boyanmış pamuk iplikler kullanılmıştır. Heybe gözlerinin zemininde “pıtırak” yanışı kullanılmış olup alt alta beş, yan yana altı sıra halinde yerleştirilmiştir. Gözlerin alt üst kenarlarında ise “tavukayağı” yanışı kullanılmıştır (fotoğraf 10).

Fotoğraf 10. Pazar heybesi (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

2.9. Çuvallar

uval; ilerinde buğday, avdar gibi tahıl türü bitkiler ve un saklamak veya taşımak için kullanılan dokumalara denilmektedir (Deniz, 2000: 86; Soysaldı, 2009: 190). Yörede çuvallar un ve erzak çuvalı olarak iki çeşit dokunmaktadır. Erzak uvalları kıl, un çuvalları ise pamuk ipliği kullanılarak dokunmaktadır. Erzak (buğday, arpa, üzüm) uvalının boyutları 61X112 cm. dir. Çuvalların ebatları, yöre halkının ifadesi ile 2 lk (lek) erzak alacak Şekilde dokunmuştur. uvalın zemini, siyah ve krem rengi keçi kılı ipliğin karıştırılması ile elde edilen kırçıllı renkle ve mavi renge boyanmış yine kıl iplikle boyuna çizgili olarak dokunmuştur (fotoğraf 11). Deniz (2000: 87), içinde tahıl ve un taşınan veya saklanan çuval örneklerinin genellikle desensiz veya ıbık-çubuk (yol) desenleri ile süslü olduğundan ve nemi önlemek için genellikle keçi kılından dokunduğundan bahsetmektedir. Araştırmamızda tespit ettiğimiz çuvallarda ubuklu(yollu) ve kıldan dokunmuştur. Kadınlar çuvalların ağız kısmını bağlamak için dokumada kullanılan ipliklerden, “bağcak” denilen kordonlar örmektedir. “Bağcaklar” tam ortasından çuvalın bir kenarına dikilmekte ve uçları çuvalın ağzını bağlamak için serbest bırakılmaktadır.

Fotoğraf 11. Erzak uvalı (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

Fotoğraf 12.Un çuvalı (Kahvecioğlu Sarı, 2017)

Un çuvalının ölçüsü 54,5X101 cm. olup erzak çuvalına göre daha küçük dokunmaktadır. Un çuvalı erzak çuvalının aksine kıl ipliğın una karışma ihtimaline karşılık tamamen pamuk ipliğı kullanılarak dokunmuştur. Çuvalda pamuğın doğal rengi kullanılırken lacivertle boyanmış pamuk iplikleri ile boyuna çizgili dokuma elde edilmiştir (fotoğraf 12).

Sonuç

Çal/Kabalar kasabasında tespit edilen düz dokuma örnekleri; geometrik yanışları, iç içe geçmiş dörtgenlerden oluşan göbekli formları ile Anadolu'daki birçok düz dokuma örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Bu dokumalar üzerindeki yanışlara göre adlandırılmakta olup adlandırmalar yöreden yöreye değışmektedir. Yörede dokumalar, dokuyucu kadınlar tarafından ya büyüklerinden duydukları ve alışageldikleri yanış adları ile ya da doğadan esinlenerek adlandırılmaktadır. Yanış adları, Çal/Kabalar kasabasında pek çok yörenin aksine kırklı yaşlardaki kadınlar tarafından hala bilinmektedir. Yörede düz dokuma yaygılar; “Çakmacık kilim”, “dört köllü (göllü) kilim”, “kırık yanışlı kilim” ve “üç kuyu kilimi”, torba ve heybeler ise yine en çok kullanılan yanış olan “pıtıracık” (pıtırak) yanışlı torba veya heybe olarak adlandırılmaktadır.

Dokumalara yöre halkı tarafından hak ettiği değer verilmekte olup çocuklarına emanet edilmek üzere özenle sandıklarda saklanmaktadır. Dokumalarda kullanılan iplikler pamuk, yün ve kıldan olup suni iplik kullanılmamıştır. Yörede dokunan kilimler çeyiz amaçlı dokunduğı için canlı ve parlak renkler kullanılmıştır. İpliklerin renklendirmesinde eskiden bitkilerden faydalanılırken günümüzde moda diye parlak ve canlı renklerin elde edildiğı hazır toz boyalar kullanılmaktadır. Günümüzde köyde kilim dokumacılığı yapılmadığı gibi kilim tezgâhı da bulunamamıştır.

Eyüboğlu (1985), “Denizli Destanı”nda kilimi ve heybeyi aşağıdaki mısralarda çok güzel ifade etmektedir.

“Al gözüm seyreyle Denizli pazarını

Bir kilim, bir heybe, bir nakış

Dünyada eşi emsali görülmemiş

Bu ne sabırdır Allahım, bu göz nuru nedir?

*Amman nakış deyip coşma mernuş,
Sittin sene öncede aynı kilim, aynı heybe, aynı örgü
Aynı tezgâhlarda böyle dokunurmuş
Yine aynı yün, aynı iplik, aynı tezgâh, aynı eller
Ama aradan neler geçmiş, neler geçmiş, neler...”*

Maalesef dokumalar günümüzde Bedri Rahmi'nin dediği gibi aynı tezgâh, aynı, iplik, aynı yün ve aynı ellerde dokunmuyor artık. Dokumaların üzerinden de neler geçiyor neler. Artık kilim dokuma bilen kadınlar kalmadığı gibi tezgâhlarda bulunmuyor. Kullanılmayan tezgâhlar sobalarda yakılıyor. Ancak dokunan kilimler çocuklarına torunlarında hatıra amaçlı kalması için saklanıyor.

Kültürler arası etkileşimin hızla geliştiği günümüzde yöresel kilim örnekleri giderek özgünlüklerini yitirmektedirler. Kilim dokumacılığının sürdürülebilmesi için gerekli önlemler alınmazsa korkarım ki bir kuşak sonra geleneksel dokumalarımız unutulacaktır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- ACAR BALPINAR, Belkıs (1982). *Kilim-Cicim Zili-Sumak Tür Düz Dokuma Yaygıları*. İstanbul: Gönül Kitabevi.
- ÇUBUK, Nizami (2006). “Denizli’de Çal Yöresi Kilimleri”. *Denizli 1. El Sanatları Kongresi Bildiri Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- DENİZ, Bekir (1994). “Bir Vakıf Eser Olarak Cami, Mescid, Zaviye, Şifahane Gibi Dini ve Sosyal Yapılarda Bulunan Halı, Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar ve Bunların Günümüzdeki Durumu”. *Vakıflar Dergisi*, S. 23, s. 283-296.
- DENİZ, Bekir (1997). “Kozak (Bergama) Yöresi Halıları”. *Arış*, S. 2, s. 18-37.
- DENİZ, Bekir (1998). *Ayvacık (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim, Cicim, Zili)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DENİZ, Bekir (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DENİZ, Bekir (2007). “Tekstil Ürünlerini Saklamada Kullanılan Halı ve Düz Dokumalar”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, S. 12.
- Deniz, Bekir (2013). “Anadolu-Türk Halı ve Düz Dokuma Yaygılarında Bazı Motiflerin İsimlendirilmesi”. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 3 (5), s. 51-68.
- DURUL, Yusuf (1987). *Anadolu Kilimlerinden Örnekler 2*. İstanbul: Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi.
- ERBEK, Güran (1986). “Dokuma, İşleme ve Örgüdeki Koç Boynuzu Örgesi”. *Antika Dergisi*, S.10, s. 28-43.
- ERBEK Mine (2002). *Çatalhöyükten Günümüze Anadolu Motifleri*. Ankara: Dumat Offset Ltd.

- EYÜBOĞLU, Bedri Rahmi (2003). *Dol Karabakır Dol*. İstanbul: İş Bankası Kültürel Yayınları.
- KARATAŞ, Mustafa (2013). “Yanırların Adlandırılma Yolları”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 207 Aralık.
- KÜÇÜKKURT, ERDOĞAN, Ülkü (1999). “Uşak İli Eşme İlçesi Takmak köyü kilimleri”. *ERDEM. Halı Özel Sayısı II*, 10 (29), s. 307-312.
- SOYSALDI, Aysen (2009). *Düz dokuma teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ÖLMEZ, Filiz Nurhan - ETİKAN, Sema (2013). “Fethiye’de Düz Dokumacılık ve Günümüzdeki Durumu”. *Türk Tarih ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, vol. 2 No:1.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Dudu Çavuş, Denizli/Çal, 1958, İlkokul Mezunu, Ev hanımı. (Görüşme: 24.10.2017)
- KK-2: Halime Çavuş, Denizli/Çal, 1959, İlkokul Mezunu, Ev hanımı. (Görüşme: 24.10.2017)
- KK-3: Alime Çavuş, Denizli/Çal, 1933, Okur-yazar, Ev hanımı. (Görüşme: 24.10.2017)